

**ПОНЯТТЯ “ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ”
 КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ**

Святослав РАЧУК,

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича,
 Чернівці (Україна)

RESEARCHER ID ABF-4281-2020; ORCID ID 0000-0003-2486-0366

**THE CONCEPT OF THE “HISTORICAL TIME” IN
 THE FRAME OF POST-NON-CLASSICAL SCIENCE**

Svyatoslav RACHUK,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
 Chernivtsi (Ukraine)

svyatoslav.rachuk2013@gmail.com

Рачук Святослав. Поняття “історичного часу” через призму постнекласическої науки. Цель наукового дослідження состоит в попытке философско-теоретической рефлексии понятия “історичного часу” через призму постнекласическої науки, определить его соразмерность с дефинициями в классическую и некласическую эпоху научной рациональности, теоретически обосновать с позиции сложной саморегулирующейся системы и аксиологического наполнения. **Актуальность исследования** обусловлена парадигмальным сдвигом от некласической к постнекласической науке, что привело к переосмыслению основных теоретических концептов, в частности, неотъемлемой части исторической науки – исторического времени. Для достижения этой цели были использованы **методы** анализа, синтеза и другие. **Выводы:** в процессе исследования было установлено, что об историческом времени в контексте постнекласической науки возможно говорить, с одной стороны, как о сложной саморегулирующейся системе, а с другой, – как об аксиологически наполненном концепте.

Ключевые слова: астрономическое время, историческое время, постнекласическая наука, саморегулирующаяся система, аксиологическая составляющая.

Постановка проблеми: Інноваційне суспільство характеризується парадигмальними змінами, що найактуальніше прослідковується в науковому житті. Друга половина ХХ ст. була позначена переходом від некласичної до постнекласичної раціональності. Некласичний тип раціональності, на думку В. С. Стьопіна, забезпечує освоєння складних саморегульованих систем, постнекласичний — складних систем, здатних до саморозвитку¹. Постнекласична наука досліджує складні системи, здатні до саморегуляції та самовідтворення. Це потребує нової методологічної настанови для пізнання об’єкта крізь призму саморегуляції. Нове теоретичне бачення характерне не лише для природознавчих, кібернетичних чи медичних наук, а й для соціально-гуманітарної сфери досліджень.

Нового теоретичного обґрунтування потребує основна категорія історичної науки — «історичний час». Це один із фундаментальних концептів не тільки історичної науки, а й гуманітарних дисциплін загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Дослідженнями історичного часу займалися такі дослідники як М. Блок, Ф. Бадаєва, В. Гайденко, Р. Козеллек, О. Лосєв, Г. Герасимов та ін. В контексті філософії та методології науки цієї теми торкалися І. Добронравова, Л. Зашкільняк, С. Кримський, Ю. Павленко, В. Потульницький, О. Прицак, В. Смолій, В. Стьопін, Т. Яшук.

Новизна статті полягає у філософській рефлексії

терміну історичного часу в контексті постнекласическої науки, що передбачає її теоретичне обґрунтування з позиції складних саморегульованих систем і ціннісного дискурсу.

Актуальність дослідження зумовлена зміною наукової парадигми та глобальними методологічними нововведеннями, які стосувалися природничих і гуманітарних наук, у тому числі й історичного пізнання.

Мета наукової розвідки полягає у відображенні теоретичного підґрунтя концепту історичного часу та його сумірності з дефініціями у класичну та некласичну епоху наукової раціональності, виявленні його методологічних потенцій, що реалізують постнекласичну настанову – дослідження об’єкта крізь призму складних саморегульованих систем і його ціннісного наповнення.

Методи дослідження: Аналіз, синтез, індукція, дедукція, компаративістський і діалектичний підходи.

Виклад основного матеріалу дослідження: Історична наука, як і будь-яка інша, має власні основні концепти, на яких вона базує теоретичну частину дослідження. Теоретичним фундаментом історичної науки є концепт історичного часу як основного об’єкта дослідження історика. Проте поняття історичного часу не завжди є очевидним. Так, за визначенням Г. Герасимова, історичний час є субстанцією, в якій відбуваються події минулого². З. Чеканцева зауважує: “Календарний час — це час астрономічний,

¹ Steyn V. S Postneklassyka: fylosofyja, nauka, kultura [Post-nonclassics: philosophy, science, culture], 2009, Sankt-Peterburgh, P.251 [in Russian].

² Herasymov H. Y. “Ystorycheskoe vremja Fylosofyja y kuljtura” [Historical time Philosophy and culture], *Fylosofyja y kultura* [Philosophy and culture], 2018, N 4, P. 28–38, URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=24924 [in Ukraine].

однорідний, формальний, неперервний, кількісний, час календарів та годинників. Історичний час – це темпоральне втілення соціального. Час, що формує досвід (змістовно, якісно, перервний, відносний). Він неоднорідний, гетерогенний, багатовимірний. Кожна історична реальність (процес, відношення, зв'язок, явище) функціонує в межах тільки їхнього історичного часу. У кожного історичного феномену свій ритм, свій тип частоти та своя періодичність³. Отже, історичний час якісно відрізняється від календарного, оскільки містить у собі не астрономічну, а соціальну онтологію. Його наповненість складає сукупність соціальних подій, явищ, зв'язків. Іншими словами, історичний час – це різновид астрономічного часу, для якого характерна людиномірна спрямованість. Основним критерієм розвитку історичного часу є людська діяльність: чим більше подій, які є безпосереднім наслідком діяльності людини, на відрізку астрономічного часу – тим більше цей відрізок вважається історично важливим для суспільства в цілому. Усвідомлення ідеї історичного процесу як єдиного в часі розвитку культур було закладено в німецькій історіографії 80-х років XVIII ст. Йоганном Готфридом Гердером, який поставив завдання вивчення того, що стосується нас перш за все, та всієї історії людства загалом⁴. Ця настанова стала прототипом концепту історичного часу, в якому відбувалися всі події історії. При цьому стало очевидним, що одну подію чи факт історії можна трактувати з різних позицій, а саме – учасників, свідків, істориків тощо.

Слід зауважити, що поняття історичного часу концептуально визначено лише в XIX ст. як елемент соціальної реальності. Причиною його появи, на думку М. Румянцевої, є “недостатність / обмеженість національно-державної ідентичності, але при цьому історичне знання зберігає формат національно-державного метанаративу, тоді як функції розширення соціокультурного простору бере на себе нова наука – етнографія”⁵. У XIX ст. розширюються рамки історичного часу, тобто охоплення терміну виходить за межі “астрономічного” минулого та починає трактуватись у контексті сучасної людської суб'єктивності, психології та мотивації. Одним із дослідників, які робили акцент на матеріалістичній природі історичного процесу, був К. Маркс. Для нього, як і для Г. Гегеля, історичний час є процесом боротьби протилежностей. Різниця полягає в тому, що у Гегеля історичний процес реалізувався через розвиток духу, тобто через відірвану від матерії субстанцію, яка проходить етапи розвитку на шляху до абсолютного духу. У творчості К. Маркса основою історичного розвитку постає людський фактор. Дослідник творчості К. Маркса В. Межуєв зазначає: “Водночас історичне знання, як це було зрозуміло вже Марксу, не можна

прирівняти до природничого знання, оскільки історія людей в одному пункті серйозно відрізняється від історії природи – в ній є суб'єкт, який діє в силу не природної доконечності, а усвідомлено вибраної і поставленої перед собою мети”⁶. Спостерігається перехід від розуміння історії як духовного процесу до тлумачення історії як матеріальної людської діяльності.

Розуміння історії як похідної від процесу людської діяльності яскраво представлене у творчості В. Дільтея. Він вважав, що майбутнє існує тільки для людини, яка ставить певні цілі, тобто майбутнє це не що інше, як мета, а минуле – це той проміжок часу, в межах якого була поставлена ця мета. Як зазначає А. Кірієнко, “Для Дільтея час – це специфічний людський час, характеристики якого випливають зі специфічного людського способу життя, і цей спосіб життя, як слушно зауважує П. Гайденко, В. Дільтей називає історією, або культурою”⁷. Отже, у В. Дільтея ми спостерігаємо психологічне тлумачення людиномірності історичного часу.

Ця характерна ознака була притаманна терміну “історичний час” в епоху класичної науки. Саме К. Маркс переосмислив історичний час на лад неklasичної науки, увівши настанову людиномірності історії.

Нове осмислення історичного часу було характерне і для О. Шпенглера, який розумів його не так в індивідуально-особистісному контексті, як у контексті культурно-історичному, в якому і формується індивід як агент історії. Отже, основною характеристикою наукового життя XIX ст. стало приділення уваги предметному полю історії, яка як наука в строгому значенні цього слова лише зароджувалася.

Двадцять століття принесло не тільки низку наукових відкриттів, а й кризи, причиною яких стала нездатність теоретичної науки обґрунтувати власні засади. Перед наукою поставали нові проблеми, розв'язанням яких активно займалися позитивісти ще від часів XIX ст. Основним їхнім завданням було отримання об'єктивного знання, яке в подальшому стало методологічною настановою не тільки для природничих наук, але й для гуманітаристики. Зокрема, історія почала трактуватись як одна із соціальних наук, що дає матеріал для розуміння сьогодення. З одного боку, історія інкорпорується в комплекс соціальних наук, а з іншого, відбувається міждисциплінарна взаємодія та проникнення в історичну науку соціологічних методів дослідження. “В позитивістській філософії історії, – зазначає А. Тюліна, – центральне місце посідає принцип багатфакторного детермінізму, який дозволяє висвітлювати політичні, економічні, соціальні, правові, психологічні, інтелектуальні, ідейні, релігійні й етичні компоненти розвитку суспільства”⁸. Настанова пошуку істинного знання відобразилась у

³ Chekanceva Z. A. *Obraz vremeny u Ystorycheskye predstavleniya: Rossyja – Vostok – Zapad* [The Image of Time and Historical Representations: Russia – East – West], 2010, Moscow, P. 73 [in Russian].

⁴ Rumjanceva M. F. *Lenejnaja nelenejnaja temporalnostj v ystoryu – Istorycheskye predstavleniya: Rossyja – Vostok – Zapad* [Non-linear linear temporality in history - Historical representations: Russia – East – West], 2010, Moscow, P. 29 [in Russian].

⁵ Ibidem.

⁶ Mezhujev V. “Ydeja vsemyroj ystoryy v ucheny Karla Marksa” [The idea of world history in the teachings of Karl Marx], *Logos*, N 2 (81), P. 5 [in Russian].

⁷ Kirijenko A. O. “Istorychnyj chas jak teoretychna problema”, [Historical time as a theoretical problem], *Humanitarnyy chasopys* [Humanities magazine], N 2, 2013, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2013_2_11 [in Ukrainian].

⁸ Tjulyna A. V. *Metodologicheskiye printsipy postroyeniya kontseptsii istorii v russkom pozitivizme* [Methodological principles for desining the concept of history in russian positiveism], *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 2015, N 1 (Part 1), URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=24924 [in Russian].

рефлексії історичного процесу. Фундаментальним елементом у “новій історії” була французька історіографічна школа Анналів, представниками якої були Люсьєн Февр, М. Блок, Шарль Блондель, Габріель ле Бра, Жорж Лефевр та ін. Основним їхнім досягненням став аналіз історії в широкому контексті, не тільки в суспільно-політичному, а й економічному, етнографічному тощо. Вперше було застосовано термін “ментальність” для опису невід’ємної частини життя суспільства загалом та історії зокрема. Процес минувшини для представників цієї школи є тотальністю. Як зазначає С. Яцик, вони “намагалися зняти суперечність між матеріальним і духовним та вивчити взаємний вплив різних сторін людського життя”⁹. У цьому контексті історичний час осмислювався передусім крізь призму суб’єктивного бачення як учасника подій, так і історика. Він постає як суб’єктивний складник того чи того суспільства. При цьому історичний час може бути різним для різних суспільств, хоч астрономічно вони перебувають в одній часовій площині. Так, до прикладу, середньостатистичний мешканець Європи ХХІ ст. буде перебувати у культурному вимірі історичного часу ХХІ століття, а тубілець віддалених регіонів Африки – у культурному прошарку ранньо-залізного віку, при цьому обидва – в одній часовій площині астрономічного часу. Тобто ідея про однорідність історичного часу як монолітної структури для всіх народів є історичним пережитком. Лінійне розуміння історичного часу – надбання доби класичної науки, тоді як для некласичної науки характерне циклічне розуміння історичного часу, яке подекуди тлумачиться як процес. Некласична наука в природознавчих дослідженнях починає вивчати реальність крізь призму нелінійних систем. Історія не стає винятком і починає трактуватись як нелінійна система, а роль історика як дослідника починає включатись у контекст дослідження історії.

Друга половина ХХ ст. характеризувалася новим типом наукової раціональності – постнекласичним. Основними передумовами його створення був активний розвиток технологічних нововведень, поява комп’ютерів і комп’ютерних мереж. Особливо активно це відбувалося наприкінці ХХ ст. Технологічний прорив був позначений новими методологічними прийомами. До них належать глибинна міждисциплінарна орієнтація, зміна науково-методологічних прийомів і трактування предмета дослідження крізь призму складних людиноцентричних систем, здатних до самоорганізації та саморозвитку. Відбулося переосмислення суб’єкта пізнання, який, на думку В. Стьопіна, постає “не як заданий наперед, а як такий, що конструюється та відтворюється в певних соціальних інститутах”¹⁰.

Сучасна постнекласична наука реалізує в своїх настановах не тільки свій епістемологічний потенціал, а й аксіологічну спрямованість. У новій методологічній настанові постає необхідність розглянути історичний час у новому контексті. Історичний процес в онтологічному розумінні постає результатом діяльності суспільства, що трактується як складна, відкрита самоорганізовувана структура. Він не може розумітися з

позиції лінійного часу, чи навіть циклічного, як це було раніше. Нині історичний час як теоретичний концепт сприймається крізь призму релятивності та відносності. Він більше не прив’язаний конкретно до астрономічного часу, події трактується істориком, який досліджує певну епоху. Історичний час – мережа, в якій відбуваються історичні події. Такі елементи історії, як актуальність і причинно-наслідковий зв’язок між подіями, прерогатива швидше самого дослідника, ніж об’єкта дослідження, того, в якому суспільно-політичному дискурсі живе дослідник. Якщо говорити про об’єктивні сторони історичного часу, то він є сіткою, на якій розміщено всі інші історичні концепти і терміни, до яких належать “історична пам’ять”, “історична свідомість”, “історична діяльність” тощо.

Сьогодні часто застосовується префікс “пост-” для позначення минулого, і знаходження наслідків цього минулого в сьогоденні. Постісторія не стала виключенням, оскільки для неї характерні завершені ідеї про розвиток історії як логічного послідовного становлення. “Постісторія, – зазначає С. Кримський, – засвоює вже не окремі сили природи, а інтегрує планетарні (земні), космічні та субатомні світи діяльності людини як громадянина ноосфери, володаря інформаційного універсуму”. Сьогодні, на думку В. Шкуратова, постає “часом швидких інформаційних потоків, експериментальних і катастрофічних подій, представлених на екранах телевізорів і комп’ютерів. Надшвидкий час зводить темпоральності, які здаються несумісними, в загальний клас і дозволяє формулювати запитання про відношення індивідуальної та історичної діяльності”¹¹. Тож на часі переосмислення концепту історичного часу в контексті постнекласичної науки.

Виходячи з методології сучасної наукової раціональності, можна зауважити, що концептуальними засадами утворення історичного часу є перехід астрономічного часу в історичну, а відповідно і в соціальну площину. Для цього потрібні такі умови:

– Наявність події, що мала місце в минулому не просто як певної хронологічної системи, а витлумаченої в контексті астрономічного часу.

– Наповненість події ціннісним змістом.

– Наявність у дослідника ціннісних уявлень.

– Сумірність ціннісного наповнення події з цінностями дослідника.

– Цілеспрямована діяльність дослідника з актуалізації минулого та його трансформації в історичну канву.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, можемо констатувати розвиток терміну історичного часу як складного багатовекторного явища, для якого властивий еволюційний розвиток при взаємодії історика та минулого. Немає історичного часу без історика, як і самого історика без історичного часу. Інакше кажучи, історичний час є теоретичним конструктом, що формується внаслідок цілеспрямованої діяльності дослідника, на основі глобальної джерельної бази, яка може бути представлена як матеріальними носіями (археологічні знахідки, антропологічні рештки), так і писемно-символічними (писемні джерела, наскельні малюнки). У класичну добу історичний час

⁹ Jacyk S. Chto takoye shkola “Annalov” [What is the School of the Annals?], URL: <https://arzas.academy/materials/979> [in Russian].

¹⁰ Steyn V. S Postneklassyka: fylosofyja, nauka, kultura... op. cit., P. 251.

¹¹ Obrazy vremeni i istoricheskiye predstavleniya: Rossiya - Vostok - Zapad. Moskva [Images of Time and Historical Representations: Russia - East - West. Moscow], ed. by P. Repina, Moskva, 2010, 960 p. [in Russian].

вважався монолітним процесом, що характерно для всіх цивілізацій та суспільств. У неklasичну добу він отримав концептуальне розгалуження, що виявилось у його локалізації та сумірності з певною культурною лакуною. Залучення історика як невід'ємного чинника формування історичного часу дозволяє переосмислити дуалізм історичного часу в контексті постнекласичної науки. Оскільки концепт історичного часу залежно від дисциплінарної спрямованості свого застосування може мати інші конотації, то перспективи подальшого дослідження полягають у детальнішому теоретичному обґрунтуванні феномену історичного часу залежно від конкретного предметного поля.

Rachuk Svyatoslav. The concept of "historical time" in the frame of post-non-classical science. The purpose of the research is the philosophical and theoretical reflection of the concept of "historical time" through the prism of post-non-classical science. The determination of its proportionality with the definitions in the classical and non-classical era of scientific rationality. Theoretical substantiation from the position of a complex self-regulatory system and its axiological content. **The relevance of the study:** is due to the paradigmatic shift in the transition from non-classical to post-non-classical science, which led to a rethinking of the main theoretical concepts, in particular, historical science. For achieving this goal, there were used

analytical, synthetical, comparative **methods. Conclusions.** It was noted that historical time in the context of post-non-classical science allows us to speak of it, on the one hand, as a complex self-regulatory system, and on the other, as an axiologically filled concept.

Key words: astronomical time, historical time, post-non-classical science, self-regulating system, axiological component.

Рачук Святослав – аспірант кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Працює над кандидатською дисертацією на тему: "Трансформація парадигм історичного пізнання: методологічний аспект". Коло наукових інтересів: Філософія та методологія історії, теорія історичного пізнання. Автор 3 наукових публікацій.

Rachuk Svyatoslav – graduate student of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Chernivtsi National University. Fedkovych Chernivtsi National University Works on the candidate's dissertation on a theme: "Transformation of paradigms of historical knowledge: methodological aspect. Research interests: Philosophy and methodology of history, theory of historical knowledge. He is the author of 3 scientific publication.

Received: 16.11.2020

Advance Access Published: December, 2020

© S. Rahuk, 2020